

סוגיות נבחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת כלאיים

כתב: יואל יעקובי

סיוון תשע"ו | גיליון 10

אין סומכין לשדה תבואה חרדל וחריע, אבל סומכין לשדה ירקות חרדל וחריע (כלאים ב ה)

כלאים בסמיכת חרדל וחריע

משנה זו עוסקת בהיתר ובאיסור של זריעת חרדל או חריע בסמיכות לסוגי גידולים שונים. משום מה המשנה איננה מפרטת מדוע אסור לזרוע חרדל וחריע ליד שדה אך ליד שדה ירקות מותר לזרוע. הר"ש אפילו אומר על המשנה הזו: "וטעמא דהני תנאי לא אתפרש" (וטעם אלו התנאים לא פורש).

הרא"ש: מדובר בזריעה בין שני שדות וחרדל וחריע מזיקים לירקות ולא לתבואה
הרא"ש מסביר הסבר הפוך לזה של הרמב"ם בשתי הנקודות הראשונות שהזכרו, וחולק גם על הנקודה השלישית.

ראשית, בעוד שמפשט המשנה מדובר לכאורה על מציאות של שדה יחיד, הרי שהרא"ש מדבר על מציאות של שני שדות הזרועים תבואה, אחד שלו והאחר של חברו, והוא מעוניין לזרוע ביניהם חרדל או חריע. כאן הרא"ש לוקח את דין משנתנו למקום אחר, והוא מהווה בעצם המשך למשנה הקודמת (משנה ז). שם ראינו שמותר לזרוע תלם של פשתן בין שני שדות חיטה, "שהרואה יודע שאין דרך העם לזרוע תלם אחד של פשתן, ולא נתכוון זה אלא לבדוק שדהו אם ראויה היא לזרע פשתן אם לא. ונמצא כזרוע להשחתה" (משנה תורה כלאים ג יז). אולם בחרדל וחריע המציאות היא שונה. כאן כן מקובל לזרוע תלם אחד, ולכן סתם כך אסור היה לזרוע חרדל וחריע בין שני שדות. אולם חרדל וחריע, בניגוד למינים אחרים, גורמים נזק לגידולים שלידם. מכיוון שכך מותר לזרועם בין שני שדות, כנראה בגלל שהרואה מניח שהזרוע מתכוון לעוקרם (אף על פי שבאמת אין זה נכון, כי, כאמור, בכלאים פעמים רבות השאלה היא מה מראית העין ולא תמיד מה המציאות האמיתית).

טעמי האיסור וההיתר כמו גם המציאות בה עוסקת המשנה נתונים במחלוקת בין הפרשנים ובניגוד לר"ש ניסו להציע טעם להלכה של משנתנו.

הרמב"ם בפירוש המשנה: חרדל וחריע מזיקים לתבואה בפירושו למשנה מסביר הרמב"ם כי הגורם האוסר והמתיר הוא השאלה האם שני המינים זרועים בתוך שדה של בעלים אחד, כי רק אז יש איסור כלאים, אולם אם מדובר בשני בעלים שונים – אין איסור. למעשה, בהלכות כלאים השאלה בחלק גדול מהמקרים היא לא מה המציאות אלא כיצד היא נראית. כאשר חרדל וחריע זרועים ליד שדה תבואה הם נראים כזרועים בשדה של בעלים אחד, אולם לא כך כאשר הם זרועים ליד שדה תבואה. מדוע?

כאמור, הבסיס להבדל הוא כיצד הדברים נראים למתבונן מבחוץ. הרמב"ם מסביר שחרדל וחריע מזיקים לתבואה, ולכן הרואה אומר שבדאי החרדל והחריע נזרעו על ידי בעל שדה התבואה, שהרי אילו נזרעו על ידי אדם אחר – בעל שדה התבואה לא היה מניח לו לקיים את החרדל והחריע שמזיקים לתבואה שלו. מכיוון שבפועל אנו רואים שיש חרדל וחריע ליד שדה התבואה יש להניח כי בעל השדה זרע אותם, תוך שהוא מוכן היה מסיבותיו הוא לשאת בנזק שייגרם לו מכך.

לעומת זאת, חרדל וחריע אינם מזיקים לירקות, ולכן הרואה יכול להניח שירקות אלו נזרעו על ידי בעלים אחר בשטח שלו, והם בעצם המשך (או שארית) של שדה אחר שזרוע כולו ירקות. במקרה כזה אין איסור כלאים (למרות שבפועל כל המינים זרועים בשדה של אדם אחד, מבחוץ הדברים לא נראים כך).

נדגיש שלוש נקודות בפירושו של הרמב"ם. הראשונה היא שהחרדל והחריע מזיקים לתבואה אך לא לירקות. הנקודה השנייה היא שבפירושו (וכך גם פשט המשנה) היא שהמקרה עליו מדברת משנתנו היא של שדה אחד שבעליו רוצה לזרוע בסמוך לו חרדל וחריע. זו נקודה שחשוב לציין כי בהמשך נראה בעז"ה שהיא איננה מוסכמת. נקודה שלישית היא שהעיקרון עליו בונה הרמב"ם את פירושו הוא השאלה האם זריעת שני המינים השונים (תבואה/ירקות בסמיכות לחרדל/חריע) נראית כזריעה של אדם אחד או כזריעה של שני אנשים.

עצמו שינה את דעתו בעניין מן הקצה אל הקצה בשאלה לאלו מינים החדל מזיק ולא לו לא, מעידה כי גם לו הדבר לא היה ברור, גם אם הכיר באופן כללי את התכונות האלילופתיות הללו שהתגלו במחקרים מודרניים. לדברי הרא"ש והרמב"ם במשנה תורה יש להניח כי לתבואה, בניגוד למיני צמחים אחרים, יש יכולת להתגונן בפני התכונות המזיקות של החדל.

אזכורי החריע בדברי חז"ל יחד עם זיהויים של הראשונים שכתבו את שמותיו בלעז מסייעים לזהות בוודאות שמדובר כאן על הצמח המכונה בימינו קורטם הצבעים (בן למשפחת המורכבים), שמבני סוגו ישנם כמה מינים הגדלים בר בארץ. קורטם הצבעים גדל (כצמח בר) במדבר ולו שורש ראשי ארוך המסייע לו לשרוד במדבר שבו עונת גשמים קצרה. יתכן שבזריעתו ליד צמחים אחרים הוא מתחרה איתם על המים ובעצם מייבש את בית השורשים שלהם, כי שורשיו מגיעים עמוק יותר. בנוסף, אצל צמחי מדבר החיים במקום בעל תנאים שונים באופן קיצוני מחורף לחורף (לעיתים מעט גשמים ולעיתים הרבה), מוכרת יכולת לקיים מחזורי חיים שונים באורכם תוך שימוש בכמויות מים משתנות, בהתאם לתנאים באותו חורף. יתכן ואף בקורטם קיימת תכונה זו ולכן למרות היותו צמח מדברי, ואולי אף בגלל היותו כזה, הוא מסוגל לקלוט כמויות גדולות של מים. יתכן שבתחילה סבר הרמב"ם שהתבואה, הגדלה כרגיל כגידול בעל, זקוקה יותר למים, ולכן הקורטם מזיק לה. אולם לבסוף חזר בו וסבר שהקורטם מזיק דווקא לירקות הזקוקים למים באופן תדיר יותר.

פליקס מציין כי בדומה לתבואה, הקורטם מגודל כגידול בעל חורפי הפורח ומבשיל זרעיו בזמן קציר התבואות, כך ששאלת זריעתו בסמוך לתבואה היא מעשית ביותר. פליקס אף מעיר (עמ' 261 הערה 8) שבתחילה ניסו לזרועו בארץ כגידול קיץ, אולם התברר כי יבולו זעום ולכן עברו לגדלו כגידול חורף. על כך הוא כותב: "אפשר שלו העוסקים בדבר היו מעיינים במשנתנו הדנה באיסור הסמכת חרדל וחריע לתבואה, היו עומדים מיד על כך שהחריע הוא גידול חורף מובהק".

משה רענן מציין כי בעבר גודל הקורטם לצורך זרעיו – כתבלין, וכן לצורך צביעה בצבעים צהוב (שאישימש גם כצמח מאכל) ואדום. חשיבותו כחומר לייצור צבע ירדה מאוד בעת החדשה עם ייצור הצבעים הסינתטיים. במהלך 50 השנים האחרונות הוא מגודל בעיקר לצורך השמן שלו הדומה בערכו התזונתי לשמן חמניות. אחד מסוגי שמן החריע אף מכיל רמה של חומצות שומן רוויות הנמוכה אף יותר מזו של שמן הזית. לאחרונה הצליחו להפיק מזן של קורטם שעבר טיפול בהנדסה גנטית אינסולין.

הלכה

הרמב"ם במשנה תורה והרא"ש הלכו בדרך אחת. לשיטתם האיסור לסמוך חרדל וחריע הוא דווקא בין שני שדות של תבואה, אך מותר לזרוע בין שני שדות של צמחים אחרים¹⁰. אם נכונה הבנתנו בדבריהם אף לתבואה מותר לסמוך אם מדובר בזריעה בצד שדה יחידי ולא בין שני שדות.

יש לדון האם מותר ללמוד מכאן עיקרון הלכתי לפיו כל צמח שלו תכונות אלילופטיות כלפי צמח אחר (תופעה לא נדירה בעולם הצומח), מותר לסמוך אותו לצמח שלו הוא מזיק, כפי שמותר לסמוך חרדל וחריע לכל מיני הצמחים להם הם מזיקים.

מקורות

¹⁰ יהודה פליקס, כלאי זרעים והרכבה, דבר תשל"ז, תל אביב. עמ' 261-256.
משה רענן, פורטל הדף היומי, קורטם הצבעים – "ממוריקא" (חולין מז ע"ב).
זרע עמר, הצמח והחי במשנת הרמב"ם, מנחם התורה והארץ, שבי דחם תשע"ה. ערכים: חרדל, חריע

הרא"ש מסכים עם דברי הרמב"ם שחרדל וחריע גורמים נזק לגידולים מסוימים, אך הוא הופך את הדברים. לדברי הרא"ש, חרדל וחריע אינם מזיקים לתבואה אך כן מזיקים לירקות, לכן בכל הנוגע לתבואה – דינם של חרדל וחריע ככל צמח אחר שמקובל לזרוע ממנו תלם אחד, שאסור לזרועו בין שני שדות, אולם בכל הנוגע לירקות, מכיוון שחרדל וחריע מזיקים להם – הרי שיש כאן דין מיוחד כפי שאמרנו, ולכן מותר לזרוע חרדל וחריע בין שני שדות של ירקות.

שלוש הנקודות שעל פיהן בנה הרא"ש את פירושו הן: א. המשנה מדברת במציאות של זריעה בין שני שדות, והיא מהווה המשך לדין המשנה הקודמת. ב. חרדל וחריע מזיקים לירקות אך לא לתבואה (הפוך מדברי הרמב"ם). ג. העיקרון עליו בנויה המשנה היא שככלל אסור לזרוע בין שני שדות מין שמקובל לזרוע ממנו תלם אחד, חוץ ממקרים בהם מדובר ברע שמזיק לגידולים שגדלים בשדות שמשני הצדדים. למרבה ההפתעה, מי שכותב כדעת הרא"ש הוא הרמב"ם עצמו במשנה תורה. הרמב"ם כותב ממש כדברי הרא"ש, הן לגבי העובדה שמדובר על חרדל וחריע שנזרעים בין שני שדות, והן לגבי הנזק שחרדל וחריע גורמים לשאר המינים אך לא לתבואה – בדיוק הפוך ממה שכתב בפירושו למשנה!

דעת ר' יהוסף והסברו של פליקס

יהודה פליקס מתקשה בכך שמפשט המשנה משתמע שמדובר על שדה אחד ולא על שתי שדות. לכן הוא מבכר את פירושו של ר' יהוסף המובא ב'מלאכת שלמה', לפיה מדובר כאן על שדה יחידי, שלו אסור לסמוך חרדל וחריע אם מדובר בשדה תבואה. מכיוון שפליקס מתקשה גם בכך שבירושלמי אין רמז לכך שהסיבה להיתר או האיסור היא הנזק שהחרדל והחריע יוצרים, הוא טוען כי הסיבה לאיסור פשוטה הרבה יותר: החרדל והחריע הם צמחים גבוהים בעלי פריחה צהובה או כתומה וכשהם נזרעים סמוך לתבואה, שבהבשלתה אף היא צהובה, הם נראים כמעורבים בה. לעומת זאת, ליד ירקות הם ניכרים יפה ותחומי שני המינים נבדלים.

החרדל והחריע - ביולוגיה

החרדל של המשנה מזוהה עם הצמח הנקרא בימינו חרדל לבן, הנפוץ מאוד במקומות יישוב ובחורבות או עם המין הדומה לו כרוב שחור (השייך לסוג אחר במשפחת המצליבים). החריע מזוהה בירושלמי כמוריקא שלעיתים מזוהה עם אחד ממיני הכרכום, אך כאן מזוהה על ידי הרמב"ם כצמח הנקרא בימינו קורטם הצבעים, המשמש כתבלין (חיקוי זול לזעפרן היקר המופק מכרכום). פליקס מציין כי שני גידולים אלו נזרעים בחלקות קטנות, דבר המהווה מרכיב משמעותי בהסברם של הרא"ש והרמב"ם במשנה תורה, כי בניגוד לפשתן מקובל לזרוע מהם גם תלם אחד. כעת נותר לנו לברר האם ידוע כיום במחקר על נזק שגורמים המינים הללו למיני צמחים מסוימים. במחקרים הוכח כי החרדל הינו בעל תכונות אלילופטיות (אלילופתיה היא מציאות בה מין ביולוגי אחד מזיק למין אחר, מתוך כוונה לסייע למין הראשון להתפתח על חשבון השני). ניסוי שנעשה במטעי תפוחים בארצות הברית הוכיח כי תוצאות חיסול צמחייה שוטה באמצעות זריעת חרדל היו דומות להדברתה באמצעי ריסוס קונבנציונליים או למניעת צמיחתה באמצעות כיסוי הקרקע ביריעות ניילון. בחרדל, כמו במינים נוספים הקרובים לו נמצא חומר בשם Glucosinolates המעכב נביטה של צמחים בסמוך לו. יתכן ותכונות אלילופטיות אלו של החרדל קשורות לחומרים שנמצאים בחרדל הפוגעים בחרקים המזיקים לצמח, אך אינם מסוכנים לאדם. אין בידי מידע מספיק כדי לקבוע האם נעשו מחקרים הבודקים על אלו מיני צמחים פועלת האלילופתיה של החרדל, אולם יתכן והעובדה שהרמב"ם